

ความร่วมมือที่ยั่งยืน: การประเมินการจัดการสิ่งแวดล้อมและปฏิบัติการชุมชน เชิงนิเวศในภาคเหนือของไทย*

SUSTAINABLE SYNERGIES: EVALUATING ENVIRONMENTAL MANAGEMENT AND ECOCOMMUNITY PRACTICES IN NORTHERN THAILAND

สุพัทธรา สุทธสุภา¹, กรุณา รักษวิณ^{2*}

Supagtra Suthasupa¹, Karuna Raksawin^{2*}

¹คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพมหานคร ประเทศไทย

¹Faculty of Architecture, Silpakorn University, Bangkok, Thailand

²คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ เชียงใหม่ ประเทศไทย

²Faculty of Architecture, Chiang Mai University, Chiang Mai, Thailand

*Corresponding author E-mail: karuna.r@cmu.ac.th

บทคัดย่อ

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา 1) ลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและกรอบแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ 2) ความเกี่ยวข้องของกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ และ 3) เพื่อเสนอแนะแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่จะบรรลุผลทั้งด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ และสร้างความพร้อมในการปรับตัวรับมือกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์ โดยมีขอบเขตการศึกษาเป็นชุมชนตัวอย่างที่ประสบความสำเร็จในการจัดการสิ่งแวดล้อมในภาคเหนือ ใช้การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจงประกอบด้วย 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย ชุมชนบ้านงามเมือง อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย และชุมชนบ้านต่อแพ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทำการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารเพื่อหาความสัมพันธ์ระหว่างกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ ผลลัพธ์ชี้ว่ากิจกรรมของชุมชนเชื่อมโยงกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ และได้แนะนำกิจกรรมของชุมชนเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ อาทิ การจัดทำแผนการจัดการและแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำ การจัดตั้งศูนย์เฝ้าระวังไฟป่าและหมอกควัน การจัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและสัตว์น้ำ การฟื้นฟูป่าไม้ การตั้งคณะกรรมการชุมชนดำเนินการจัดการป่าและน้ำ การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับร่วมกัน การใช้จารีตประเพณีความเชื่อดูแลรักษาและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าไม้และแหล่งน้ำ การใช้พื้นที่ป่าเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ การทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้ชุมชนสามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์ได้อย่างมีความพร้อมในอนาคต

คำสำคัญ: การจัดการสิ่งแวดล้อม, แนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ, ข้อเสนอแนะแนวทางการดำเนินกิจกรรมของชุมชน, ความพร้อมรับมือและปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์

Abstract

This research aims to study 1) environmental management characteristics and the framework of ecocommunity concepts, 2) the relevance of community activities and operations to environmental management characteristics and the goals of ecocommunity concepts, and 3) to propose ways to carry out activities that will achieve both sustainable environmental management and ecocommunity development, as well as prepare for adaptability to changes and crises. The scope of the study included the communities that have been succeeded in environmental management in the northern region. A purposive sampling was conducted. Three communities with different environmental and cultural characteristics were selected, namely: Bunrueang Community in Chiang Khong District, Chiang Rai Province; Ban Ngam Mueang Community, Khun Tan District, Chiang Rai Province and Ban Tor Phae Community, Khun Yuam District, Mae Hong Son Province. The data from relevant documents were gathered and analyzed to find the relationships between community activities, environmental management characteristics and goals of the ecocommunity concepts. The results indicated that the community activities are linked to all three environmental management characteristics and the four goals of ecocommunity concepts. It recommends activities for other similar communities aiming to achieve sustainable environmental management and ecocommunity development, such as creating management plans and utilization plans for forest resources and water bodies, establishing wildfire and smog watch centers, creating wildlife and aquatic animal conservation areas, restoring forest, forming community committees to manage forests and water, setting joint regulations, using traditions and beliefs to care for and control the use of forests and water, using forest areas to enhance life quality and economy, and practicing sufficiency economy and organic farming. These are intended to prepare communities to cope with and recover from current and future changes and crises.

Keywords: Environmental Management, Ecocommunity Concepts, Recommendations for Community Activities, Resilience

บทนำ

สถานการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในปัจจุบันเพิ่มสูงขึ้นเนื่องจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจโดยการพัฒนาของภาคอุตสาหกรรม เกษตรกรรม การคมนาคมขนส่ง การค้าบริการ และการพัฒนาเมือง รวมทั้งวิกฤตการณ์ธรรมชาติและสถานการณ์โลกรวน (Climate Change) ประเทศมีความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มขึ้นอย่างมาก ประกอบกับผลที่เกิดจากกิจกรรมการพัฒนามิสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อมได้ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติลดปริมาณและเสื่อมโทรมลง เกิดการใช้ประโยชน์ที่เกินกว่าศักยภาพของสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศจะฟื้นตัวได้ กรอบการพัฒนาประเทศจึงให้ความสำคัญกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่สมดุลกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ตามแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ โดยมีแผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2561-2580) ประเด็นพื้นที่และเมืองน่าอยู่

อัจฉริยะ ด้วยการดำเนินงานตามแผนการพัฒนาเมืองน่าอยู่ ชนบทมั่นคง เกษตรยั่งยืนและอุตสาหกรรมเชิงนิเวศ รวมทั้งมีผังพื้นที่อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งโบราณคดี มุ่งพัฒนาเมืองน่าอยู่ให้สอดคล้องกับอัตลักษณ์ท้องถิ่นและศักยภาพของเมือง โดยมีระบบบริหารจัดการเมืองที่มีประสิทธิภาพ มีสิ่งอำนวยความสะดวกที่สามารถรองรับความต้องการของคนทุกกลุ่ม มีการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ดี และสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงในด้านเศรษฐกิจ สังคม และเทคโนโลยี รวมทั้งให้ความสำคัญกับการพัฒนาเมืองตามแผนผังภูมินิเวศ นอกจากนี้แล้วในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2566-2570) ประเด็นการจัดการสิ่งแวดล้อมยังเกี่ยวข้องกับหมวดหมู่ที่สำคัญในด้านพื้นที่และเมืองอัจฉริยะ ด้านเศรษฐกิจหมุนเวียน และสังคมคาร์บอนต่ำ ด้านภัยธรรมชาติและ การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2566) แนวคิดชุมชนเชิงนิเวศนั้นเป็นแนวทางหนึ่งในการพัฒนาเมืองและชุมชนที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งถูกบรรจุอยู่ในแผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่สอดคล้องกับแผนพัฒนาในระดับชาติและระดับกระทรวง (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2563) ให้เป็นชุมชนที่มีคุณภาพกับระบบนิเวศธรรมชาติ ผู้อยู่อาศัยมีคุณภาพชีวิตที่ดี โดยมีการบริโภคพลังงานและทรัพยากร และปลดปล่อยของเสียและมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ อันเป็นการจำกัดการสร้างผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในขณะที่เดียวกันได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาด้านสังคมและเศรษฐกิจอย่างเป็นธรรม

การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนเป็นแนวทางสำคัญในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและสร้างคุณภาพชีวิตที่ดีให้แก่คนไทย โดยความหมายของการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น หมายถึง “กระบวนการกระจายทรัพยากรที่สำคัญที่เกิดขึ้นโดยธรรมชาติและที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อสนองความพอใจในการนำสิ่งแวดล้อมไปใช้อย่างเหมาะสม ในการเป็นปัจจัยหลักและปัจจัยรองในอนาคต” (เกษม จันทรแก้ว, 2544); (อำนาจ วัฒนศิริ, 2557) และหมายถึง “การดำเนินงานอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อทำให้สิ่งที่อยู่รอบ ๆ ตัวเรามีผลดีต่อคุณภาพชีวิตจะต้องดำเนินการป้องกันไม่ให้เกิดปัญหาภาวะมลพิษ ที่จะมีผลต่อการดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขและปลอดภัย” (ความหมายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2566) การจัดการสิ่งแวดล้อมสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ลักษณะ (อำนาจ วัฒนศิริ, 2557); (เกษม จันทรแก้ว, 2558) ประกอบด้วย 1) การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน 2) การจัดการของเสียและมลสาร โดยการกำจัด การบำบัด การควบคุมและการฟื้นฟู และ 3) การควบคุมกิจกรรม ถ้าคาดว่าจะมีกิจกรรมใดจะสร้างปัญหาที่ต้องหาทางควบคุมไม่ให้ก่อปัญหาทางสิ่งแวดล้อม

เมืองนิเวศเป็นแนวคิดหนึ่งที่น่าสนใจในการสร้างความสมดุลของการพัฒนาประเทศกับระบบสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ โดยต้องการให้เกิดผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงต่อระบบนิเวศน้อยที่สุด เมืองและชุมชนจะได้รับการพัฒนาอย่างสมดุลกับระบบนิเวศสิ่งแวดล้อมของพื้นที่ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของเมืองคำนึงถึงการลดของเสียและมลภาวะ และการใช้พลังงานและทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562a) โดยมีการดำเนินงานประกอบด้วย 1) การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรและพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ 2) การลด ควบคุม และจัดการของเสียและมลพิษ 3) การป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว และ 4) การส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจที่เป็นธรรม นอกจากนี้แล้วแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศยังเป็นแนวคิดของกลุ่มคนที่ต้องการเปลี่ยนแปลงตัวเองไปสู่การมีวิถีชีวิตที่ลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมด้วยการจัดการและพึ่งพาตนเอง มีเจตนาสร้างสภาพแวดล้อมทางสังคมและธรรมชาติตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีการรวมกลุ่มและพัฒนาความรู้ไปสู่การจัดตั้งองค์กรแบบไม่แสวงหากำไร และเชื่อมโยงเครือข่ายการเรียนรู้เรื่องแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศไปทั่วโลก มีชื่อว่า The Global Ecovillage Network แนวคิดชุมชนเชิงนิเวศของเครือข่ายนี้คือการให้ชีวิตใหม่ (Regenerate) ใน 4 มิติของ

การพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ ด้านสังคม ด้านวัฒนธรรม ด้านนิเวศและด้านเศรษฐกิจ กับอีก 1 มิติซึ่งเป็นการบูรณาการ 4 มิตินั้น (Global Ecovillage Network, 2024); (รัชดา บุญแก้ว, 2561) ลักษณะของการจัดการสิ่งแวดล้อมและการดำเนินงานเมืองหรือชุมชนเชิงนิเวศนั้นเกี่ยวข้องกับกิจกรรมของชุมชนในการพัฒนาชุมชนและพื้นที่นิเวศที่สร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อม คุณภาพสังคมและคุณภาพชีวิตของผู้อยู่อาศัยนำไปสู่ความยั่งยืน ซึ่งกิจกรรมนั้นเป็นกิจกรรมการพัฒนาอย่างสมดุลทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ดังนั้นผู้คนจึงได้เข้าไปมีส่วนร่วมในทุกด้านและไม่สามารถแยกออกจากระบบนิเวศได้ ดังที่ (Folke, C. et. al., 2010) อธิบายระบบสังคมนิเวศ (Social-ecological Systems) ในแนวคิดความยืดหยุ่น (Resilience Thinking) ที่ไม่แยกคนออกจากระบบนิเวศธรรมชาติ จึงมีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาสิ่งแวดล้อมและสังคมอย่างต่อเนื่อง กิจกรรมของชุมชนจึงมีโอกาสนำไปสู่การสร้างความร่วมมือในการดำรง (Persistence) ปรับตัว (Adaptation) และเปลี่ยนแปลง (Transformation) ต่อวิกฤตสถานการณ์

พื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยมีสภาพภูมิศาสตร์ประกอบด้วยทิวเขาสูงสลับกับที่ราบลุ่มแม่น้ำซึ่งมีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนทั้งบนที่สูงและที่ราบ บริเวณภูเขาครอบคลุมพื้นที่ส่วนมากของภาคและมีความเปราะบางต่อการเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้วยลักษณะพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงและการใช้ที่ดินที่ไม่เหมาะสม มีการบุกรุกทำลายป่าไม้และแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า พื้นที่ภูเขายังเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของแม่น้ำสายสำคัญที่เกิดในพื้นที่ลุ่มน้ำต่าง ๆ น้ำจากแม่น้ำลำธารนั้นได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์มากมาย ทั้งการอุปโภคบริโภค การเกษตรและอุตสาหกรรมในพื้นที่ลุ่มน้ำและบริเวณที่อยู่ต่ำกว่าลงมา การจัดการทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำรวมถึงสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในพื้นที่ภาคเหนือจะเป็นประโยชน์ในพื้นที่ภาคเหนือเองและภูมิภาคที่อยู่ใกล้เคียง

ดังนั้นการศึกษาวิเคราะห์กรณีชุมชนตัวอย่างในภาคเหนือที่ดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาชุมชนและพื้นที่สิ่งแวดล้อมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมคาดว่าจะสนับสนุนความเกี่ยวข้องของการจัดการสิ่งแวดล้อมและแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ เพื่อนำความเชื่อมโยงส่วนนี้เป็นแนวทางการดำเนินกิจกรรมของชุมชนอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกันที่ต้องการจะบรรลุผลทั้งด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ รวมทั้งจะสร้างความพร้อมให้ชุมชนสามารถรับมือและปรับตัวกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์ในปัจจุบันและอนาคตอีกด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและกรอบแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ
2. เพื่อศึกษาความเกี่ยวข้องของกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ
3. เพื่อเสนอแนะแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่จะบรรลุผลทั้งด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ และสร้างความพร้อมในการปรับตัวรับมือกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษานี้เป็นการรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารที่เกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม กรอบแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ และการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนที่ประสบความสำเร็จอย่างสูงในพื้นที่ภาคเหนือ เอกสารที่ใช้ในการศึกษาได้คัดเลือกจากสื่ออิเล็กทรอนิกส์ของหน่วยงานและผู้เขียนที่เกี่ยวข้องกับการจัดการสิ่งแวดล้อมซึ่งแสดงข้อมูลแท้จริงและมีความถูกต้องน่าเชื่อถือ ให้ข้อเท็จจริงด้านสภาพและการดำเนินการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชน (สภาประชาชนลุ่มน้ำอิงและภาคี,

2558); (นุชจริย สิงคราช และคณะ, 2560); (วชิราพร ด้านศรีบุรณ์ และภนิดา พรหมประกาย, 2560) ด้านข้อมูลชุมชนตัวอย่างได้สืบค้นเอกสารจาก Google Search ด้วยชื่อชุมชนที่มาจากวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) ซึ่งคุณสมบัติของกลุ่มตัวอย่างมีความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย เป็นตัวแทนของประชากรศึกษาได้ในระดับหนึ่ง และสามารถช่วยประหยัดเวลาและงบประมาณในการดำเนินการวิจัยได้ (กัญญสิริ จันทรเจริญ, 2548) ประชากรเป้าหมายของงานวิจัยนี้คือชุมชนในภาคเหนือที่ประสบผลสำเร็จในการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยเป็นชุมชนที่เคยได้รับรางวัลยกย่องหรือเป็นที่ยอมรับในวงกว้าง ทั้งนี้สภาพภูมิศาสตร์ในพื้นที่ภาคเหนือมีลักษณะเป็นภูเขาและที่ราบลุ่มแม่น้ำ ประกอบด้วยชุมชนที่มีวัฒนธรรมของคนบนพื้นที่สูงและพื้นที่ราบลุ่มน้ำ การเลือกชุมชนตัวอย่างจึงครอบคลุมชุมชนซึ่งมีความแตกต่างกันของลักษณะสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรม (วัฒนา พองโนนสูง, 2561); (ไกรทอง เห่งน้อย และคณะ, 2562); (มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, 2535) ประกอบด้วยชุมชนที่น่าสนใจ 3 ชุมชน ได้แก่

1. ชุมชนบุญเรือง อำเภอเชียงของ จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนที่มีพื้นที่ป่าชุมชนขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือ เป็นกลุ่มคนเมืองหรือชาติพันธุ์ไทยวน นับถือศาสนาพุทธและมีความผูกพันกับผืนป่านี้มาตั้งแต่รุ่นบรรพบุรุษ ได้รับรางวัลเอควเตอร์ (Equator Prize) ประจำปี ค.ศ. 2020 จากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP)

2. ชุมชนบ้านงามเมือง อำเภอขุนตาล จังหวัดเชียงราย เป็นชุมชนที่มีการจัดการลุ่มน้ำย่อยและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ ดำเนินการจัดการใช้ที่ดินตั้งแต่ป่าภูเขาจนถึงที่ราบลุ่มริมน้ำอิง ชาวชุมชนนับถือศาสนาคริสต์และมีผู้นำที่เข้มแข็ง เป็นทั้งผู้นำทางการและทางศาสนา ชุมชนได้รับการสนับสนุนจากภาคีต่าง ๆ ในการจัดการทรัพยากรในลุ่มน้ำให้ยั่งยืน ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากสหภาพยุโรป โดยมีความร่วมมือระหว่างศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (RECOFTC) – ประเทศไทย กับสถาบันความหลากหลายทางชีวภาพและสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นและอาเซียน มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย (ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า, 2558)

3. ชุมชนบ้านต่อแพ อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน ดำเนินการจัดการป่าชุมชน ป้องกันและแก้ไขปัญหาหมอกควันจากไฟป่าและการเผาในที่โล่ง เป็นชุมชนชาวไทยใหญ่ที่มีศรัทธาต่อพระสงฆ์ผู้นำทางศาสนาและเป็นผู้นำชุมชน น้อมนำพระราชดำริเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มาใช้ในการดำเนินชีวิต ได้รับรางวัลป่าชุมชนชนะเลิศระดับประเทศ รางวัลด้วยพระราชทานสมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี โครงการคนรักป่า ป่ารักชุมชน ประจำปี พ.ศ. 2558 รางวัลชนะเลิศการประกวดหมู่บ้านเกษตรปลอดภัยชุมชนสีเขียว ภายใต้โครงการส่งเสริมการผลิตอาหารปลอดภัยเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยว ปี พ.ศ. 2557 รางวัลชนะเลิศหมู่บ้านปลอดการเผาในระดับจังหวัดแม่ฮ่องสอน ปี พ.ศ. 2555 และรางวัลชุมชนดีเด่น รวมพลัง หนุนชุมชน ลดไฟป่า ปี พ.ศ. 2556 (ชุมชนบ้านต่อแพ, 2565); (โครงการคนรักป่า ป่ารักชุมชน, 2558)

การวิเคราะห์ข้อมูลใช้วิธีการหาความสัมพันธ์ในรูปแบบตาราง โดยการจัดหมวดหมู่ข้อมูลการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ เพื่อเชื่อมโยงทั้งสองส่วนนี้เข้ามาเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการดำเนินกิจกรรมของชุมชนอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกันที่ต้องการจะบรรลุผลทั้งด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ และสร้างความพร้อมในการปรับตัวรับมือกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์

ผลการวิจัย

1. เพื่อศึกษาลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและกรอบแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ

การจัดการสิ่งแวดล้อมมี 3 ลักษณะ ได้แก่

1. การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ผู้ใช้ทรัพยากรต้องใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพและใช้ทรัพยากรที่เกิดทดแทนได้ โดยให้ใช้เฉพาะส่วนที่เพิ่มพูนขึ้นมา ส่วนทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไปต้องเกิดของเสียและมลพิษน้อยที่สุด และต้องควบคุมไม่ให้ทรัพยากรที่ใช้แล้วไม่หมดมีความสะอาดตลอดเวลา

2. การขจัดของเสียและมลสาร โดยการกำจัด การบำบัด การควบคุมและการฟื้นฟู เป็นการขจัดของเสียและมลพิษให้หมดไปหรือเสื่อมสภาพไป เช่น การกำจัดขยะ (ขยะชุมชน ขยะติดเชื้อและกากสารพิษอันตราย) การบำบัดน้ำเสียและการฟื้นฟูแหล่งเสื่อมโทรมให้ฟื้นคืนสภาพปกติ การขจัดของเสียและมลพิษในระบบสิ่งแวดล้อมต้องหมดสิ้นไปโดยเข้าสู่ภาวะปกติ

3. การควบคุมกิจกรรม ถ้าคาดว่าจะมีกิจกรรมใดจะสร้างปัญหาที่ต้องหาทางควบคุมไม่ให้ก่อปัญหาทางสิ่งแวดล้อม กิจกรรมที่เกิดขึ้นในระบบสิ่งแวดล้อมอาจทำลายโครงสร้างหรือทรัพยากรเอง ส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ของระบบสิ่งแวดล้อม จึงจำเป็นต้องควบคุมกิจกรรมที่อาจจะสร้างปัญหาขึ้น นั่นคือให้มีการกำหนดกิจกรรมเพื่อการคงสภาพและ/หรือสร้างสภาพความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม

กรอบแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศมี 4 เป้าหมาย ได้แก่

1. การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรและพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ ให้มีการฟื้นฟูและอนุรักษ์พื้นที่สีเขียวรวมทั้งแหล่งน้ำ จัดการทรัพยากรดินและน้ำ จัดการใช้พลังงานอย่างมีประสิทธิภาพและสนับสนุนการใช้พลังงานทดแทน รักษาและเสริมสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ

2. การลด ควบคุม และจัดการของเสียและมลพิษ ให้มีการจัดการน้ำเสีย ขยะ และคุณภาพอากาศและเสียง จัดการมลพิษทางอากาศและการปล่อยก๊าซเรือนกระจก

3. การป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว ให้มีการป้องกันภัยพิบัติทางน้ำสำหรับเมืองชายฝั่งและที่ลุ่มต่ำ ลดสร้างผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลง สร้างความสามารถในการรับมือภัยพิบัติ และลด/ปรับตัวต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

4. การเสริมสร้างคุณภาพชีวิต วัฒนธรรม การเติบโตทางเศรษฐกิจ และความเท่าเทียมของรายได้สำหรับคนทุกกลุ่ม

2. เพื่อศึกษาความเกี่ยวข้องของกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ

การดำเนินงานกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนตัวอย่างทั้ง 3 แห่งมีทั้งความแตกต่างและความคล้ายกัน ทั้งในด้านการจัดการสิ่งแวดล้อม 3 ลักษณะ และแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ 4 เป้าหมาย การดำเนินงานกิจกรรมที่คล้ายกันได้ถูกจัดรวมอยู่ในช่องกลุ่มกิจกรรมเดียวกัน เมื่อนำแต่ละกิจกรรมมาเชื่อมโยงกับคำอธิบายรายละเอียดของลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ จะได้ผลความเกี่ยวข้องดังแสดงในตารางที่ 1 โดยมีสัญลักษณ์อธิบายดังนี้

/ หมายถึง มีกิจกรรมในชุมชนนั้น

X หมายถึง กิจกรรมนั้นเกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมประเภทนั้น

(X) หมายถึง กิจกรรมนั้นมีโอกาสเกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมประเภทนั้น

+ หมายถึง กิจกรรมนั้นสอดคล้องกับแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศเป้าหมายนั้น

(+) หมายถึง กิจกรรมนั้นมีโอกาสสอดคล้องกับแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศเป้าหมายนั้น

“H” หมายถึง กิจกรรมนั้นมีระดับความเชื่อมโยงมากกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายชุมชนเชิงนิเวศ ด้วยคุณสมบัติความเกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบ X และแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศแบบ +

“M” หมายถึง กิจกรรมนั้นมีระดับความเชื่อมโยงปานกลางกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายชุมชนเชิงนิเวศ ด้วยคุณสมบัติความเกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม แบบ (X) และ/หรือแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศแบบ (+)

“L” หมายถึง กิจกรรมนั้นมีระดับความเชื่อมโยงน้อยกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายชุมชนเชิงนิเวศ ด้วยคุณสมบัติขาดความเกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่พบความสอดคล้องกับแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ

ตารางที่ 1 ความเกี่ยวข้องของกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะ การจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ

กิจกรรม	ชุมชนบุญเรือง	ชุมชนบ้านงามเมือง	ชุมชนบ้านต่อแพ	ลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม			เป้าหมายชุมชนเชิงนิเวศ				
				ใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน	จัดของเสียและมลสาร	ควบคุมกิจกรรม	อนุรักษ์ทรัพยากรและพลังงาน	ลด ความคม และจัดการของเสียและมลพิษ	ป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว	ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ	ระดับความเชื่อมโยง
- จัดทำแผนการจัดการพื้นที่ป่า แบ่งป่าเป็นหลายโซน จากแผนที่ป่าและฐานข้อมูลจากภาพถ่ายดาวเทียม	/	/	/	X	(X)	(X)	+		(+)		H
- จัดทำแผนการแบ่งเขตพื้นที่ป่าภูเขาตามประโยชน์การใช้สอยของชุมชน											
- จัดทำแผนการบริหารจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของชุมชน											
- มีรูปแบบการจัดการและการใช้ที่ดินของชุมชน											
- จัดกิจกรรมแหล่งเรียนรู้ประวัติศาสตร์ นิเวศวัฒนธรรมระบบนิเวศป่าชุ่มน้ำ	/	/	/			(X)				+	M
- สร้างแหล่งเรียนรู้และศูนย์กลางรวบรวมข้อมูลชุมชน											
- จัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	/		/	X		(X)				+	H
- สร้างกระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากร โดยการทำวิจัยที่ใช้องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่น	/					(X)				+	M
- ขึ้นทะเบียนพื้นที่ป่าเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญในทุกระดับเพื่อให้มีมาตรการในการคุ้มครองพื้นที่อย่างเป็นทางการ	/					X	+				H
- จัดตั้งคณะกรรมการชุมชนเป็นผู้ดำเนินการดูแลและจัดทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า/น้ำ และกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับ	/	/	/			X	+				H

ตารางที่ 1 ความเกี่ยวข้องของกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม และเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ (ต่อ)

กิจกรรม	ชุมชนบุญเรือง	ชุมชนบ้านงามเมือง	ชุมชนบ้านต่อแพ	ลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม			เป้าหมายชุมชนเชิงนิเวศ			
				ใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน	จัดของเสียและมลสาร	ควบคุมกิจกรรม	อนุรักษ์ทรัพยากรและพลังงาน	ลด ความคุ้มครองของเสียและมลพิษ	ป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว	ส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ
- จัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกผ่านกระบวนการเรียนรู้ความสำคัญของพื้นที่ป่าชุมชนน้ำ	/	/		(X)	(X)		+			M
- อนุรักษ์การอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ผ่านหอกระจายเสียงและป้ายประชาสัมพันธ์										
- จัดให้มีการบวชป่า/สืบชะตาแม่น้ำ	/	/			X		+			H
- สร้างการมีส่วนร่วมและภาคีเครือข่ายระหว่างชาวบ้านกับองค์กรต่าง ๆ	/	/			(X)		+			M
- มีเครือข่ายหน่วยงานและองค์กรพัฒนาเข้ามาช่วยเหลือในด้านวิชาการความรู้ และแหล่งทุน										
- การใช้สิทธิชุมชนตามจารีตประเพณีร่วมกันรักษาป่า	/					X	+			H
- ใช้การสื่อสารแบบออนไลน์สมัยใหม่ที่รวดเร็ว	/			(X)	(X)					M
- สร้างความเข้มแข็งให้เกิดขึ้นในชุมชน และแบ่งการทำงานที่ชัดเจน	/	/	/		(X)					M
- ทุกครอบครัวได้มีส่วนร่วมในกิจกรรม										
- ใช้พื้นที่ป่าเป็นแหล่งอาหารและยา	/			X						H
- ใช้พื้นที่ป่าเป็นแหล่งสร้างรายได้ เก็บหาของป่า หนองไม้ ไปขาย	/			X						H
- สร้างรายได้จากการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากป่าสมุนไพรและพืช	/			X						H
- จัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ	/	/	/	X			+			H
- ตั้งกฎระเบียบการจัดการป่า เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลาและป่าชุมชนน้ำ	/	/				X	+			H
- คนในชุมชนร่วมกับเจ้าหน้าที่ป่าไม้ช่วยกันดูแลรักษาป่าและทำแนวกันไฟป่าทุกปี		/	/	X	X	X		+		H
- จัดตั้งศูนย์เฝ้าระวังป้องกันไฟป่าและหมอกควัน										
- มีการบริหารจัดการป่าชุมชนให้เป็นเขตปลอดไฟป่า พื้นฟูป่า ทำแนวกันไฟ										
- พื้นฟูพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าต้นน้ำ	/	/			X		+			H
- การมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการตัดสินใจจัดการด้านน้ำ มีคณะกรรมการชุมชนประกาศตั้งกฎระเบียบการใช้น้ำและเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ	/					X	+			H

ตารางที่ 1 ความเกี่ยวข้องของกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ (ต่อ)

กิจกรรม	ชุมชนบุเรง ชุมชนบ้านงามเมือง ชุมชนบ้านต่อแพ	ลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม			เป้าหมายชุมชนเชิงนิเวศ		
		ใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน	จัดของเสียและมลสาร	ควบคุมกิจกรรม	อนุรักษ์ทรัพยากรและพลังงาน	ลด ควบคุม และจัดการของเสียและมลพิษ	ป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว
- มีการจัดการแหล่งน้ำในชุมชน จัดสรรทรัพยากรน้ำในช่วงฤดูขาดแคลนน้ำ จัดทำระบบน้ำสำรอง	/	X			+		H
- จัดเก็บรายได้เข้าสู่ชุมชน โดยเปิดประมูลการใช้พื้นที่นาและการจับปลาในแหล่งน้ำ	/	(X)					+
- มีการติดตามสถานการณ์สภาพอากาศในระดับท้องถิ่น และการพยากรณ์อากาศในพื้นที่	/		(X)			+	M
- สร้างความร่วมมือในการจัดการน้ำระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียง	/	(X)			+		+
- ส่งเสริมการปลูกพืชชนิดอื่นที่ใช้น้ำน้อยหรือการปลูกพืชแบบผสมผสาน	/			X	+		+
- มีกิจกรรมทางศาสนาทุกสัปดาห์ทำให้เกิดการสื่อสาร แลกเปลี่ยนสถานการณ์และข้อมูล	/						+
- การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและรับฟังประสบการณ์จากผู้อาวุโสในชุมชน นำมาปรับใช้เป็นแนวทางในการทำงาน	/						+
- มีการศึกษาดูงานนอกชุมชน	/						+
- ทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง/เกษตรอินทรีย์ ใช้ปุ๋ยหมัก เพิ่มมูลค่าใบตองตั้งทำเป็นแพมุงหลังคาและคลุมแปลงปลูกพืช	/	X				+	+

3. เพื่อเสนอแนะแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่จะบรรลุผลทั้งด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน และการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ และสร้างความพร้อมในการปรับตัวรับมือกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์ได้แก่

3.1 การจัดทำแผนการจัดการและแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำ การจัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและสัตว์น้ำ การฟื้นฟูพื้นที่ป่า การตั้งคณะกรรมการชุมชนดำเนินการจัดการป่าและน้ำ การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับร่วมกัน การใช้จารีตประเพณีความเชื่อดูแลรักษาและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าและน้ำ การใช้พื้นที่ป่าเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ

3.2 การทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์ รวมทั้ง การสร้างแหล่งเรียนรู้และกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน และกิจกรรมสื่อสารแลกเปลี่ยนความรู้และข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม

อภิปรายผล

การจัดการสิ่งแวดล้อมมี 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน 2) การจัดการของเสียและมลสาร และ 3) การควบคุมกิจกรรมที่คาดว่าจะสร้างปัญหาแก่สิ่งแวดล้อม ตามความหมายโดย อำนวย วัฒนกรศิริ และ เกษม จันทรแก้ว (อำนวย วัฒนกรศิริ, 2557); (เกษม จันทรแก้ว, 2544) ซึ่งสอดคล้องกับคำอธิบายในมาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อม (กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น, 2550) และกรอบแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศมี 4 เป้าหมาย ได้แก่ 1) การอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรและพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ 2) การลด ควบคุม และจัดการของเสียและมลพิษ 3) การป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว และ 4) การส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจที่เป็นธรรม ตามความหมายโดยสำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562b) และได้นำไปใช้ในการจัดทำแผนและผังต้นแบบเมืองนิเวศที่ราบและหุบเขาภาคเหนือ: ชุมชนเชิงนิเวศเมืองมาย จังหวัดลำปาง อีกด้วย (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2563)

การจัดการด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนตัวอย่างทั้ง 3 แห่งได้ดำเนินการครบทั้ง 3 ลักษณะ โดยพบว่าส่วนใหญ่แล้วกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนมีลักษณะของการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน และการควบคุมกิจกรรม ส่วนการกำจัดบำบัดและควบคุมของเสียและมลพิษพบในจำนวนน้อย แต่พบได้ในกิจกรรมป้องกันไฟป่าด้วยการทำแนวกันไฟและศูนย์เฝ้าระวังไฟป่าซึ่งเป็นการควบคุมการเกิดอากาศเสียจากหมอกควันไฟป่า และการฟื้นฟูพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าต้นน้ำซึ่งเป็นการฟื้นฟูบำบัดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของชุมชนตัวอย่างยังได้สอดคล้องกับเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ 4 เรื่องตามที่ สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ได้กำหนดไว้ โดยพบว่าส่วนใหญ่แล้วกิจกรรมเหล่านี้อยู่ในกลุ่มการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรและพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ และการส่งเสริมคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ ส่วนเป้าหมายด้านการลด ควบคุม และจัดการของเสียและมลพิษ และการป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว มีจำนวนน้อย แต่พบได้ในกิจกรรมป้องกันไฟป่า และการติดตามสถานการณ์สภาพอากาศ โดยภาพรวมแล้วชุมชนตัวอย่างได้ดำเนินการกิจกรรมสอดคล้องกับลักษณะของการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ แต่มีระดับของความเชื่อมโยงกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายชุมชนเชิงนิเวศต่างกัน แบ่งได้เป็น 3 ระดับ (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562b); (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2562a); (สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2563)

1. กิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องกับมากกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ ส่วนมากเป็นประเด็นของการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืนเพื่อคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจของชุมชน กิจกรรมดังกล่าวประกอบด้วย การจัดทำแผนการจัดการและแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำ การจัดตั้งศูนย์ป้องกันไฟป่า การจัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ การฟื้นฟูพื้นที่ป่าอนุรักษ์และป่าต้นน้ำ การตั้งคณะกรรมการชุมชนดำเนินการดูแลและจัดทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่า/น้ำและกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับ การใช้จารีตประเพณีความเชื่อร่วมกันดูแลรักษาและควบคุมการใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ การใช้พื้นที่ป่าเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ เช่น เป็นแหล่งอาหารและยา แหล่งสมุนไพรและของป่า พื้นที่ท่องเที่ยวเชิงนิเวศ และการทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียง/เกษตรอินทรีย์

2. กิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องปานกลางกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ ส่วนมากเป็นเรื่องของการคงสภาพและ/หรือสร้างสภาพความยั่งยืน

ของสิ่งแวดล้อมเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจที่เป็นธรรม เช่น การสร้างแหล่งเรียนรู้และกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างความร่วมมือและการมีส่วนร่วมของชุมชน

3. กิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนที่มีความเกี่ยวข้องน้อยกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ ส่วนมากเป็นกิจกรรมสื่อสารแลกเปลี่ยนข้อมูลกัน ที่ไม่พบความเชื่อมโยงกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อม

กิจกรรมของชุมชนตัวอย่าง 3 แห่งในการศึกษานี้ เมื่อได้เชื่อมโยงกับการจัดการสิ่งแวดล้อมและแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศสามารถตอบสนองเป้าหมายได้หลายด้านเพื่อนำไปสู่ความยั่งยืน อันเป็นเป้าหมายการพัฒนาประชาคมโลก ที่เรียกว่า Sustainable Development Goal: SDGs (United Nations, 2015) จากการศึกษาจึงเสนอแนะกิจกรรมเพื่อให้ชุมชนประสบความสำเร็จทั้ง 2 แนวคิดในมิติสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศของแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้แก่ การจัดทำแผนการจัดการและแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้และแหล่งน้ำ การจัดทำแหล่งอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่าและสัตว์น้ำ การฟื้นฟูพื้นที่ป่า การตั้งคณะกรรมการชุมชนดำเนินการจัดการป่าและน้ำ การกำหนดกฎระเบียบข้อบังคับร่วมกัน การใช้จารีตประเพณีความเชื่อดูแลรักษาและควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าและน้ำ การใช้พื้นที่ป่าเพื่อเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ และการทำการเกษตรแบบเศรษฐกิจพอเพียงและเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งเสนอแนะกิจกรรมที่ตอบรับมิติด้านสังคมและเศรษฐกิจของแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้แก่ การสร้างแหล่งเรียนรู้และกิจกรรมอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน และกิจกรรมสื่อสารแลกเปลี่ยนความรู้และข้อมูลด้านสิ่งแวดล้อม

ข้อเสนอแนะแนวทางการดำเนินกิจกรรมของชุมชนให้สำเร็จข้างต้น ยังนำมาสู่โอกาสที่จะทำให้ชุมชนมีความพร้อม สามารถรับมือและปรับเปลี่ยนชุมชนให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงและวิกฤตการณ์ ตามแนวคิดความยืดหยุ่น (Resilience thinking) ของ Folke, C. et al. เนื่องจากข้อเสนอแนะในการศึกษานี้ไม่แยกคนออกจากระบบนิเวศธรรมชาติ เป็นกิจกรรมที่ให้ความสนใจทั้งระบบสังคมและระบบนิเวศให้เป็นระบบเดียวกัน ซึ่งยอมให้มีการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาไปด้วยกัน (Folke, C. et. al., 2010)

องค์ความรู้ใหม่

องค์ความรู้ใหม่ที่ได้จากการศึกษาวิจัย ประกอบด้วย

1. ลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและกรอบแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ การศึกษาได้ระบุถึงกรอบการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ประกอบด้วยการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน การขจัดของเสียและมลสาร และการควบคุมกิจกรรมที่อาจสร้างปัญหาแก่สิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ แนวคิดชุมชนเชิงนิเวศถูกกำหนดเป้าหมายเพื่อส่งเสริมการอนุรักษ์และใช้ทรัพยากรและพลังงานอย่างมีประสิทธิภาพ การลดและการจัดการของเสียและมลพิษ การป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว และการเสริมสร้างคุณภาพชีวิตและเศรษฐกิจ

2. ความเกี่ยวข้องของกิจกรรมการดำเนินงานของชุมชนกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมและเป้าหมายของแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศ การศึกษานี้แสดงให้เห็นถึงความเกี่ยวข้องระหว่างกิจกรรมที่ชุมชนดำเนินการกับเป้าหมายของการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ ซึ่งรวมถึงการจัดการทรัพยากร การขจัดของเสียและมลสาร และการควบคุมกิจกรรมต่างๆ ที่มีผลต่อสิ่งแวดล้อม

3. แนวทางการดำเนินกิจกรรมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ การศึกษานี้ได้เสนอแนวทางการดำเนินกิจกรรมที่จะช่วยให้บรรลุถึงการจัดการ

สรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยนี้พบว่ากิจกรรมที่ชุมชนตัวอย่าง 3 แห่ง ได้ดำเนินการนั้นเชื่อมโยงกับการจัดการสิ่งแวดล้อมทั้ง 3 ลักษณะ และแนวคิดชุมชนเชิงนิเวศทั้ง 4 เป้าหมาย โดยมีระดับความเชื่อมโยงแตกต่างกันในระดับมาก ปานกลาง และน้อย ซึ่งผลจากการศึกษาความเชื่อมโยงทั้งสองแนวคิดนี้นำมาเป็นข้อเสนอแนะแนวทางการดำเนินกิจกรรมของชุมชนอื่นที่มีลักษณะใกล้เคียงกันที่ต้องการจะบรรลุผลทั้งด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศ แต่พบว่าชุมชนตัวอย่างดำเนินกิจกรรมไม่มากนักในด้านการจัดการของเสียและมลพิษ และด้านการป้องกันภัยพิบัติและเสริมสร้างการปรับตัว จึงเสนอแนะให้ชุมชนเพิ่มกิจกรรมให้ครอบคลุมในทุกด้านของการจัดการสิ่งแวดล้อมและเสริมกิจกรรมเพื่อรับมือและปรับตัวกับวิกฤตการณ์ อีกทั้งพบว่า กิจกรรมที่สร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนและเกี่ยวกับการสื่อสาร ซึ่งมีความสำคัญที่จะนำไปสู่ความสำเร็จในการพัฒนา มีระดับความเชื่อมโยงปานกลางถึงน้อย เพราะไม่เกี่ยวข้องกับลักษณะการจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น ยังเป็นกิจกรรมจำเป็นที่ชุมชนต้องดำเนินการต่อไปเพื่อการพัฒนาโดยความต้องการของชุมชน ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป การศึกษาวิจัยควรต่อยอดในประเด็นแนวทางการดำเนินกิจกรรมของชุมชนด้านการจัดการของเสียและมลพิษ และด้านการป้องกันภัยพิบัติและการรับมือปรับตัวกับสถานการณ์โลกรวน รวมทั้งคัดเลือกศึกษาชุมชนตัวอย่างที่หลากหลายและมีจำนวนมากขึ้น นอกจากนั้นยังควรศึกษาชุมชนตัวอย่างที่อยู่ในภูมิภาคอื่นของประเทศเพื่อเปรียบเทียบผลการศึกษาก็ด้วย

เอกสารอ้างอิง

- กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น. (2550). มาตรฐานการจัดการสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: กรมการปกครองส่วนท้องถิ่น กระทรวงมหาดไทย.
- กัญญ์สิริ จันทรเจริญ. (2548). การวิจัยทางการพยาบาล: แนวคิดหลักการและวิธีปฏิบัติ. นนทบุรี: โครงการสวัสดิการวิชาการ สถาบันพระบรมราชชนก.
- เกษม จันทรแก้ว. (2544). วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- เกษม จันทรแก้ว. (2558). การจัดการสิ่งแวดล้อมในอนาคต. วารสารสมาคมนักวิจัย, 20(1), 13-19.
- ไกรทอง เหล่าน้อย และคณะ. (2562). การจัดการลุ่มน้ำอย่างมีส่วนร่วมและยั่งยืน. เชียงใหม่: วนิดาการพิมพ์.
- ความหมายของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2566). โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เล่มที่ 19 เรื่องที่ 1. เรียกใช้เมื่อ 24 ตุลาคม 2566 จาก <https://www.saranukromthai.or.th/sub/book/book.php?book=19&chap=1&page=t19-1-infodetail02.html>
- โครงการอนุรักษ์ป่า ป่ารักชุมชน. (2558). ป่าชุมชนบ้านต่อแพ. เรียกใช้เมื่อ 16 มกราคม 2565 จาก <https://www.forest.go.th/community/โครงการอนุรักษ์ป่า-ป่า-2/>
- ชุมชนบ้านต่อแพ. (2565). การจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชน. เรียกใช้เมื่อ 16 มกราคม 2565 จาก http://community.onep.go.th/location/barn_toe_pae/
- นุชจริย สิงคราช และคณะ. (2560). บทเรียนการจัดการทรัพยากรของชุมชนในลุ่มน้ำอิง. เชียงใหม่: Fluke Graphic Design & Printing.
- มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช. (2535). เอกสารการสอนชุดวิชาการป่าไม้ชุมชน. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

- รัชดา บุญแก้ว. (2561). กระบวนการพัฒนาชุมชนเชิงนิเวศแบบมีส่วนร่วม: กรณีศึกษาชุมชนบ้านโคกเมือง ตำบลบางเหริ่ง อำเภอกวนเจียง จังหวัดสงขลา. ใน วิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม. มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.
- วลีราพร ด้านศรีบุรณ์ และภนิตา พรหมประกาย. (2560). คุณค่าพื้นที่ป่าบุญเรือง. ใน รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วัฒนา พองโนนสูง. (2561). ชุมชนบ้านงามเมือง: การจัดการลุ่มน้ำย่อยและการปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า (RECOFTC).
- ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า. (2558). คุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและแนวทางการจัดการป่าชุ่มน้ำบุญเรือง: ป่าชุ่มน้ำผืนใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำอิง. ใน รายงานวิจัย. ศูนย์วนศาสตร์ชุมชนเพื่อคนกับป่า.
- สภาประชาชนลุ่มน้ำอิงและภาคี. (2558). รายงาน "คุณค่า ความหลากหลายทางชีวภาพและแนวทางการจัดการป่าชุ่มน้ำบุญเรือง: ป่าชุ่มน้ำผืนใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำอิง" สรุปลจากเวทีเรียนรู้ระบบนิเวศลุ่มน้ำอิง: คุณค่า ความสำคัญของป่าบุญเรือง...ป่าชุ่มน้ำผืนใหญ่ที่สุดในลุ่มน้ำอิง. เรียกใช้เมื่อ 16 มกราคม 2565 จาก <http://www.ingcouncil.org/index.php/hidemenu-sez/8-boonroung-wetland>
- สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2566). แผนแม่บทภายใต้ยุทธศาสตร์ชาติ (พ.ศ. 2566 - 2580) (ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม). กรุงเทพมหานคร: สำนักนายกรัฐมนตรี.
- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2562a). การวางแผนและการจัดการสิ่งแวดล้อมเมืองและชุมชนอย่างยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: บริษัท แสงสว่างเวิลด์เพรส จำกัด.
- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2562b). แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมชุมชนเพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2563-2580. กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2563). การจัดทำแผนและผังต้นแบบเมืองนิเวศที่ราบและหุบเขาภาคเหนือ: ชุมชนเชิงนิเวศเมืองมาย จังหวัดลำปาง. กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- อำนาจ วัฒนศิริ. (2557). การจัดการสิ่งแวดล้อม. วารสารวิชาการเทคโนโลยีพลังงานและสิ่งแวดล้อม, 1(1), 43-53.
- Folke, C. et. al. (2010). Resilience thinking: Integrating resilience, adaptability and transformability. Ecology and Society, 15(4), 15-23.
- Global Ecovillage Network. (2024). Concepts. Retrieved February 6, 2024 , from <https://ecovillage.org/about/about-gen/concepts/>
- United Nations. (2015). Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development. Retrieved January 16 , 2022, from <https://sdgs.un.org/2030agenda>